

történelem, épített örökség és turizmus

VÁRAK

kastélyok templomok

Évkönyv 2014

A Szabók tornya
(Fotó: Lupescu Radu)

Lupescu Radu

Heraldikai reprezentáció és szöveges manifesztum Kolozsvár városfalán a 15–17. században

A történelmi Erdély városait különféle csoportokba szokták sorolni, annak függvényében, hogy polgárai milyen jogokkal rendelkeztek, vagy melyik „nemzethez” tartoztak. Ilyen értelemben beszélhetünk szász városokról, mezővárosokról, bányavárosokról stb. Kolozsvár mindig is sajátos helyet foglalt el ezek között, mivel nem számított kimondottan szász városnak – ki is rekedt a szász önkormányzat rendszeréből –, ugyanakkor messze felülmúlta a mezővárosokra jellemző követelményeket. Ott állt magában ez a város, és mindig aktív politikai szerepet vállalt Erdély életében. Megannyi sajátos vonása mellett Kolozsvár erősítésének a sorsa is érdekesen alakult. Az évszázadok során felgyült építési és javítási munkálatokra utaló jelek mellett feliratok és címerek egész sora került a városfalra, amelyek mind Kolozsvár krónikájának egy-egy érdekes és tanulságos lapját képezik.

Kolozsvárt először a 13. század végén, vagy nagyobb valószínűséggel 1316 után erősítették, azt követően, hogy I. Károly egybefoglalta és kiegészítette a város kiváltságait. Akkoriban mindössze egy kis területe volt erősítve, az Óvár, amely ma

is létező topográfiai jelenségként él a kolozsváriak tudatában. Mivel a 14. század második felében látványos fejlődésnek indult, az Óvár körül hamarosan szuburbiumok alakultak ki, a polgárokban pedig egyre határozottabban fogalmazódott meg az igény, hogy ezeket is be kellene vonni az erősített település rendszerébe. Így született meg az új városfal terve, amelynek kivitelezéséhez 1405-ben Kolozsvár megszerezte a Zsigmond király beleegyezését és támogatását.

Az újonnan erősített település hétszerte volt nagyobb az Óvárnál. Viszonylag szabályos, négyzetes alaprajzot követett, többnyire egyenes oldalakkal. Szerkezetét az Óvár, a szuburbiumok utcaszerkezete és a nagy piactér határozta meg. Építésének menetét csak vázlatosan tudjuk rekonstruálni. A munkálatok előrehaladására legkorábban az utal, hogy a 15. század közepétől az írott forrásokban megjelenik az Óvár fogalma (vetus castrum) a körvonalazódó új várossal szemben. A kaputornyok egy részére évszámok és címeres emléktáblákat helyeztek el, ami szintén befejezésükhöz nyújthat támpontot. A legkorábbi a Közép utcai kaputornyra került 1449-

ben. A tornyok egy része tehát már a 15. század közepére elkészült. A Monostor utcai kaputornyon két 1476-os évszám szerepelt, illetve Mátyás király magyar és cseh címerét helyezték el (ezt korábban Zsigmond király címerének vélték). Díszesen vésett 1477-es évszám került a Híd utcai kaputornyon előtti híd másik végénél emelt előkapura. A városfal eredetileg tizenhét toronnyal erősítették, illetve a védelmi rendszer hatékonyabbá tétele érdekében vizesárokkal vették körül.

Az építkezést lényegében két nagyobb szakaszban kell elképzelni: először az Óvár falainak folytatásában megépítették az új falakat, kaputornyokat, tornyokat, majd pedig ezeket csatlakoztatták az Óvár létező falaihoz. Az Óvár déli és keleti oldala belső területté vált, árkat feltöltötték, telkekre osztották és eladták. A városfal befejezésére utal II. Lajos király 1517-ben kelt levele, amelyben egy évre a polgárokat felmentette a királynak fizetendő adók alól, hogy képesek legyenek „folytatni és befejezni” a város erősítését.

Összességében egy magas falakkal és tornyokkal felvértezett város határozott sziluettje emelkedett a környező falusias fertályok fölé, amely a 15. század folyamán építészeti nem csak kívülről, hanem belülről is megújult. Kolozsvár akkoriban még nem tartozott Erdély élvonalbeli városai közé, de mindent megtettek annak érdekében, hogy felzárkózzanak, politikai ambíciójukat pedig jól tükrözte a város új erősítése is.

A városfal, a tornyok és különösen a kaputornyok, Kolozsvár politikai szerepvállalásának érdekes és szemléletes hordozóivá váltak még a 15. században. Kezdetben évszámok feliratokat és címereket helyeztek el néhány kaputornyon, majd ezt a szokást a későbbi századokban is fenntartották, kiterjesztve a többi tornyokra, sőt a városfalakra is. A maga nemében egyedülálló gyűjtemény született, amelynek elemzése több szempontból is tanulságos lehet. A helyválasztás utalhat a kiemeltebb jelentőségű tornyokra, a városfal építésének és javításának egyes periódusaira, de ugyanakkor érdekes és tanulságos információk hordozói ezek az emléktáblák, amelyek bizonyos esetekben összefüggésben állnak egy adott korszak politikai kontextusával. Az különben emléktáblákat következetesen a külső homlokzatokon helyezték el, függetlenül attól, hogy toronyról vagy falról van szó. Az információt kifejele tükrözték, a városba érkezők irányába. Csak kivételes esetekben kerültek a belső homlokzatra, ezek pedig másodlagos jelentőségű emléktáblák voltak.

A sorozat első emléke máris egy érdekes darab. A Közép utcai kaputornyon helyezték el 1449-ben. Négykaréjos keretbe helyezett címert ábrázol. A négyelt pajzs első mezéjébe Magyarország, a harmadikba Morvaország, a negyedikbe pedig Ausztria címere került. A második mező üres, viszont egy 19.

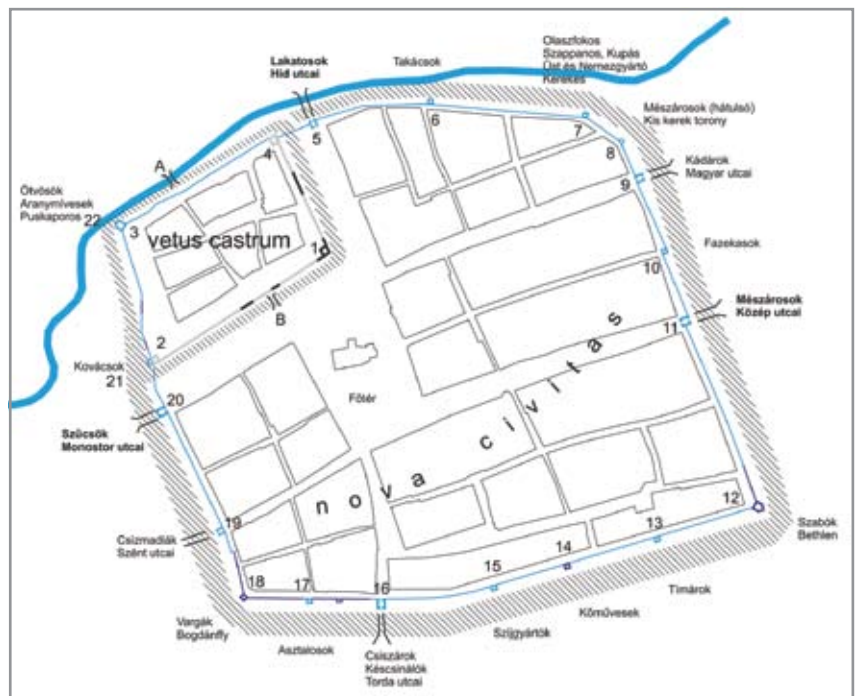

Kolozsvár városfalának távlati képe (17. század eleje)

V. László király tiszteletére elhelyezett címeres emléktábla 1449-ből a Közép utcai kaputornyon Jakab Elek (fent) és Pákei Lajos (lent) nyomán

Kolozsvár történelmi városmaga a középkori városfalak feltüntetésével

A Híd utcai kaputorony
(Fotó: Veres Ferenc)

Mátyás király tiszteletére
elhelyezett címeres
emléktábla 1476-
ból a Monostor utcai
kaputornyon (John Paget
rajza alapján készült
metszet Jakab Eleknél)

A Magyar utcai kaputorony
(Fotó: Veres Ferenc)

századi leírásból tudjuk, hogy Csehország címerét ábrázolta. Felirata: arma . ladislai . regis / hunga(r)ie . xs . anno . d(omi)n(i) mcccccxlix... Noha ezt a címet Habsburg Albert király is használta, az évszám és a felirat egyértelműen V. László címerének jelöli meg. Az uralkodói címer elhelyezése a város egyik legforgalmasabb kaputornyán természetes gesztus volt egy királyi város részéről, és már a 14. században elterjedt jelenség volt egész Európában. Ebben az esetben azonban két részlet aprólkosabb vizsgálódásra invitál. Az egyik, hogy 1449-ben V. László még nem volt az ország tényleges uralkodója, és kérdéses volt, hogy nagybátyja, III. Frigyes egyáltalán szabadon fogja engedni. A másik pedig, hogy hasonló címet helyeztek el a város plébániatemplomának a nyugati kapujára is. A két címer közötti hasonlóság igen nagy, ami egyértelműen arra utal, hogy a két címer nagyjából egy időben készült. Annál is furcsább ez a heraldikai hivalkodás, mivel királyi városok plébániatemplomain, különösen a kapukra, addig nem volt szokás címereket elhelyezni. A kolozsvári kapu ívmezejében ráadásul három címerábrázolás található. Mi készítette a kolozsváriakat arra, hogy ennyire határozottan fitogtassák lojalitásukat egy olyan királlyal szemben, akinek még nem adatott meg, hogy ténylegesen átvegye a hatalmat az országban? A válasz úgy tűnik Kolozsvár sajátos etnikai struktúrájában és 15. századi viszontagságos történetében keresendő. A 15. század közepén mindenképpen számolni kell egy erősebb Hunyadi-Jagelló szimpátiával, hiszen I. Ulászló volt az a király, aki visszaadta a városnak az 1437-es lázadásban való részvétel miatt elvesztett kiváltságokat. Hunyadi János mindvégig a város egyik fő támogatója volt, kisebbik fia itt született. Számolni kell azonban egy erős Habsburg-párti táborral is, amelyik történetesen kezében tartotta a város vezetését: körükből került ki a városbíró és a plébános is. A város két natio-ja közötti politikai konfliktus vetítődött ki politikai állásfoglalásukra is. A szász natio a Habsburgok oldalán keresett támogatást, a tábor egyik fő képviselője pedig a város plébánosa, Georg Schleynig volt. E Bécsben tanult pap igen jó kapcsolatot épített ki V. Lászlóval, aki végül kinevezte királyi káplánnak és címet is adományozott neki. Egyúttal a Szent Mihály plébániatemplom utolsó nagy építője is volt, a nyugati kapu átalakítása és az V. Lászlóra utaló heraldikai program minden bizonnyal az ő műve. Ezzel szemben az erősödő magyar natio a Hunyadiak mögött vonult fel, de csak V. László halála után érték el célkitűzésüket: 1458. január 31-én Szilágyi Mihály kormányzói minőségében elrendelte az önkormányzat átszervezését, ahova a magyar és szász natio képviselői immár paritásos alapon kerültek be.

A kolozsvári városfal második címeres emléket a Monostor utcai kaputornyon helyezték el.

A szintén négyelt pajzs első és negyedik mezejébe Magyarország, a második és harmadik mezejébe Csehország címere került. Felirat hiányában gazdáját valamivel nehezebb beazonosítani. Ezt a címet a 15. században elsődlegesen Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király használta. Még az 1840-es években közölt leírás alapján mindmáig Luxemburgi Zsigmondnak tulajdonították. Kétségtelenül, érdekes címeréről van szó, amelynek egyik szembetűnő furcsasága, hogy uralkodói címerpajzsra nem szoktak sisakot, sisakdísz helyezni. A Zsigmond korába való datálást első látásra a címerpajzs típusa kérdőjelezi meg. Sokkal inkább Mátyás személyére tereli a figyelmet. Továbbá figyelembe kell venni, hogy a torony két különböző oldalára igényesen kifaragott 1476-os évszámot viselő követ helyeztek el. Minden jel tehát arra utal, hogy Mátyás király címeréről van szó. Ez a datálás amúgy jobban illeszkedik a városfal építésének és a tornyok befejezésének a korába, az viszont örök talány marad, hogy a címer elhelyezése a kaputorony befejezésével áll kapcsolatban, vagy Mátyás várva-várt házasságkötésének az ünnepével.

Az emléktáblák elhelyezésének második virágkora egy évszázaddal később, az 1580-as években kezdődött. Időközben teljesen megváltozott az ország politikai berendezkedése, és a kialakulóban levő Erdélyi Fejedelemség szűkebb keretei között próbált meg érvényesülni Kolozsvár, ami talán éppen neki sikerült a legjobban. A középkori címeres emléktáblák egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a város két legfontosabb kaputornya a Váradról érkező és Erdély belsejébe vezető országút vonalában állt: a nyugati oldalon a Monostor, a keleti oldalon pedig a Közép utcai kaputorony. A város harmadik legfontosabb kijárata az északi oldalon volt, ahonnan a Szilágyságba vezető út indult. Itt állt a Híd utcai kaputorony. Ezt ugyan nem halmozták el címerekkel és feliratokkal, ellenben a látszólagos hiányt bőven kárpótolta a torony előtti kőhíd, amely a Malomárkon vezetett át. A kőhidat 1580-ban építették, északi oldalába pedig nem egy, hanem három feliratos címet helyeztek el. Az első Kolozsvár címerét ábrázolta, szövege a 18. században már olvashatatlan volt. A második Báthory Kristóf családi címere alatt a következő latin szöveget tartalmazta: Somlyói Báthory Kristóf fenséges fejedelem, erdélyi vajda, a székelyek ispánja uralkodása alatt, Budai Tamás fő- és Pulacher István királybíró idejében, Kolozsvári Bálint, Székely Jakab, Breib László felügyelete alatt, a város költségén épült a híd 1580-ban. A harmadik emléktábla lényegében a második mintájára készült, de magyar nyelven hirdette a hídépítés emlékezetes eseményét. A latin nyelvű emléktáblák világában figyelemre méltó jelenség a vernakuláris nyelv használata. Az első ismert magyar nyelvű emlék-

Évszám felirat 1477-ből a Híd utcai kaputorony előkapuján (Erdély Történeti Nemzeti Múzeum, Fotó: Lupescu Radu)

tábláról van szó, ami úgy tűnik nagy vitákat váltott ki elhelyezése pillanatában. A magyar és szász lakosú városban a paritás elvére roppant érzékeny szász tanácsosok nehezményezték a csak magyar nyelvű emléktáblát, és egy hasonló jellegű német nyelven megfogalmazott szöveg elhelyezését is követelték, ami úgy tűnik végül nem valósult meg. Minden esetre tanulságos helyzetről van szó, ami rávilágít az emléktáblákkal szemben tanúsított elvárások bonyolult rendszerére, amiben nem csak formai, tartalmi és pozicionálási, hanem nyelvi szempontok is közrejátszottak.

A Báthory Kristóf korabeli címeres emléktáblához hasonlót helyeztek el egy évvel később a nyugati

A Híd utcai kaputorony előtti híd építési emléktáblája 1580-ból, Báthory Kristóf címerével (Fotó: Lupescu Radu)

Az Ötvösök tornya
(Jakab Elek)

A Szűcsök és Kovácsok tornya közötti várfalszakasz építési emléktáblája 1581-ből Báthory Kristóf címerével (Erdélyi Történeti Nemzeti Múzeum, Fotó: Lupescu Radu) *balra*

A Szabók tornyának újjáépítési emléktáblája 1629-ből Bethlen Gábor uralkodói és Kolozsvár címerével (Fotó: Lupescu Radu) *jobbra*

ti várfalon, közel a Monostor utcai kaputoronyhoz. Művészileg igényesebb darabról van szó, a címer sokkal karakteresebb és két címertartó angyal fogja közre. A következő periódusban az ehhez hasonló emléktáblák száma jelentős mértékben megnőtt a városfalon végzett karbantartási, helyreállítási vagy átalakítási munkálatok növekedésével párhuzamosan. Az emléktáblákat a városfal azon pontján helyezték el, ahol a felújításra konkrétan sor került. A középkori szokással ellentétben az

emléktáblák immár megjelennek a falakon is. Az 1580-as évektől szinte hagyományossá vált, hogy örök emléket állítsanak az építkezés pillanatában éppen uralkodó fejedelem, a várost vezető két bíró és maga az építkezés tiszteletére. Az építkezések közköltéséből történtek, és nincs arra utaló forrás, hogy a fejedelem támogatta volna a munkálatokat. A fejedelem nevének a megemlézése és címerének a feltüntetése pusztán udvariassági gesztus volt. Idővel az emléktáblák egyre bonyolultabb szerkezetűek lettek. Mivel Báthory Kristóf után az Erdélyi Fejedelemség címere határozottabban kezdett alakot öltetni és elterjedni, immár ezeket tüntették fel, sőt mellettük Kolozsvár címere is megjelent, magát a szöveget pedig több regiszterbe szerkesztették. Ennek szép emléke a Szabók bástyáján elhelyezett építési felirat Bethlen Gábor korából (1629), amelyen reneszánsz architektonikus keretbe foglalva került elhelyezésre a fejedelem bővített címere, alatta Kolozsvár címere, a szöveget pedig úgy tördelték, hogy a felső táblára került a fejedelemre utaló rész, a középsőn említették meg a két hivatalban levő bírót, a harmadik táblán pedig ismertették az építkezés részleteit. Felséges Bethlen Gábor fejedelem úr uralkodása idején, Gábor, Isten kegyelméből a Római Szent Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja s Opeln és Ratibor hercege // Uram Isten tarts meg minket békében, Vendrich Pál fő és Tolnai János királybíróóságában // Az 1627-ben mennykőütés által lerombolt torony megújított a város költségén s bevégeztetett 1629-ben. Ehhez hasonló, bonyolultabb szerkezetű emléktábla, még kettő díszelgett a városfalon, mindkettő I. Rákóczi György korából. Közülük az 1641-ben állított emléktábla az Ötvösök tornyától délre megőrződött, a másik, 1646-ból, elkallódott.

A megszokottnál kissé eltérő szövegezésű emléktáblát helyeztek el 1606-ban a Monostor utcai kaputorony elé épített kis tornyon, amelynek elővédmű szerepe volt: Egész Erdélynek ama döbbenetes, mindenkire gyászos, már annyi év óta tartó nyomorúságos, soha eléggé meg nem siratható romlásában épült újra a kapu eme falrész, István öfenségének, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelmének uralkodása alatt, Aranymíves András főbíró és Heltai Gáspár királybíró, e két okos és körültekintő férfiú által, Isten jóvoltából, 1606-ban. A szokásos fogalmazással ellentétben itt egyértelmű utalás történik az országos jelentőségű és szomorú emlékeztető tizenöt éves háború okozta szenvedésre és károokra, amiből Kolozsvár bőven kivette a részét. Az emléktábla szövegének különlegesebb jellege nincs kizárva, hogy összefüggésben áll azzal a szintén 1606-ban elhelyezett emléktábla együttesel, amellyel a város kedveskedett Bocskai Istvánnak. A fejedelem szülőháza külső falán elhe-

lyezett feliratok és fejedelmi címer, az uralkodóval szemben tanúsított tisztelet elég szokatlan megnyilvánulása volt, ami mögött kétségtelenül az is állt, hogy születése pillanatában családját itt tulajdonképpen házi őrizetben tartották.

Néhány esetben a katonai megszállás alatt levő város kapitánya kezdeményezte a város erősítésének a javítását vagy további kiépítését. Ilyenre került sor a tizenöt éves háború, a 17. század közepi osztrák-török háború, illetve a 18. század eleji Rákóczi-szabadságharc idején. Közülük figyelemre méltó a Basta generális által építtetett kis kör alakú bástya a város ÉK-i sarkában (1603). Az osztrák hadvezér státuszához és foglalkozásához méltó szimbólumok felhasználásával jelölte meg a bástyát „melyet Basta tábornok idejében építettek s földdel egészen megtömtek. A torony külső, domború falán egy ágyú alakja látszik, amint csövéből éppen egy golyó jó ki. A golyó kerületén Basta György nevének két kezdő betűje G. B. olvasható. Az ágyú északra eső felén a város kőbe vésett címere díszlik.”

Amikor a 15. század elején elkezdődött Kolozsvár városfalának az építése, mifelénk még nem ismerték a tűzfegyvereket. Mire a 16. század elejére befejezték, már faltörésre is alkalmas tűzfegyverek voltak használatban egész Európában. Később, a 16-18. századi folytonos háborúk is megviselték a városfalat, amely egészen hosszú szakaszon omlott le, vagy robbantották fel. Az építkezés tehát nem állhatott le, hanem állandó karbantartási munkálatokra és a védelmi képesség fokozására volt szükség. Az ilyen események megannyi alkalmat szolgáltak egy-egy emléktábla elhelyezésére, így a város intenzív politikai élete érdekes nyomot hagyott a városfalon, amely a maga nemében egyedülálló letéteményese lett Kolozsvár aktív politikai szerepvállalásának. ♡

IRODALOM:

GAAL GYÖRGY: „Kolozsvári várak, városfalak, kaputornyok, bástyák.” *Korunk* 17.10 (2006): 22-34.

JAKAB ELEK: *Kolozsvár története. I–III.* Buda. 1870–1888.

Kolozsvár leírása 1734-ből. Descriptio civitas Claudiopolis. Fordította MÁRKUS ALBERT. Kolozsvár. 1944.

LUPESCU RADU: „Kolozsvár korai történetének buktatói.” *Erdélyi Múzeum* 67.3-4 (2005): 25-77.

MIHÁLY MELINDA: *Kolozsvár erődítményei. Kolozsvár.* 2005.

MIKLÓSI-SIKES CSABA: „Kolozsvár bástyái és városfalai. Adatok a középkori Kolozsvár katonai jellegű építkezéseire.” *Művészettörténeti Értesítő* 50.3-4 (2001): 269–284.

NAGYAJTAI KOVÁCS ISTVÁN: „Vándorlások Kolozsvár várfalai körül.” *Nemzeti Társalkodó* 1840. II. félév. 41-46, 57-62, 65-72, 73-76.

A Kovácsok és Ötvösök tornya közötti várfalszakasz újjáépítési emléktáblája 1641-ből II. Rákóczi György erdélyi fejedelmi címerével (Erdély Történeti Nemzeti Múzeum, Fotó: Lupescu Radu)

Bocskai István fejedelem tiszteletére, szülőháza falán elhelyezett emléktábla együttes 1606-ból (Kovács András nyomán, részlet)

Kolozsvár címeres emlékkő a várfalból (Erdély Történeti Nemzeti Múzeum, Fotó: Lupescu Radu)